

KLASİK TEN BATILILAŞMA SÜRECİNE: 17. VE 18. YÜZYIL İSTANBUL/BEŞİKTAŞ ÇEŞMELERİ*

• Uzm. Sanat Tarihçisi Nur Yağmur Büber** • Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ***

ÖZET

16. ve 19. yüzyıl aralığı Dünya tarihinde devletlerarası sınırların çizildiği, savaş ve antlaşmaların yapıldığı yanı sıra siyasal, ekonomik, felsefi, edebi ve sanatsal alanlarda yapısal değişimlerin yaşandığı zaman dilimleridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) parlak bir dönem yaşayan Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarına doğru bu gücünü kaybetmeye başlamıştır. Sultan 3. Ahmet'in saltanat yılları Batının sosyo-kültürel yapısını, sanatını ve mimarisini yakından tanıma fırsatı sunarak Osmanlı Devleti'ne yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bilhassa 18. yüzyılın başlarında Fransa ile kurulan yakın ilişkiler, Lale Devri ile başlayan değişimin akabinde Rokoko ve Barok üslup yansırılarıyla devam etmiştir. İşte bu sürecin önemli yapı tiplerinden biri, Osmanlı mimari ve estetiğini İstanbul'un Beşiktaş semtinde işlevsel ve inşa edildikleri devrin sanat zevkiyle buluşturan çeşmelerdir. Bu çalışma 17. ve 18. yüzyılda inşa edilen 11 çeşmenin, Klasik Osmanlı Sanatından Batılılaşma Dönemine evrilme sürecini takip etmektedir. İncelenen

* Bu çalışma "SYL-2022-10768" proje koduyla Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri(BAP) Koordinasyon Birimi tarafından finansal destek alınmıştır.

Bu makale, Nur Yağmur Büber tarafından Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Köşklü danışmanlığında "İstanbul/Beşiktaş İlçesindeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri" başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir

** Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, nuryagmurbbr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1437-3214

*** Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, z.kosklu@atauni.edu.tr, ORCID: 0009-0005-7364-5752

eřmeler konum, kaynak durumları ve cephe düzenlemeleri açısından klasik ve 18. yüzyılın ilk yarısında mimari ve tezyini olarak Lale Devri, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rokoko ve Barok slupların etkisinde kalmıştır. eřmelerin inşasında kullanılan taş ve tuğla malzemenin yanı sıra zengin mermer işçiliğiyle ne çıkan bezemeler cephelerde görsel etkiyi arttıran unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Batılılaşma, Beşiktaş, eřme, slup.*

FROM CLASSICAL TO WESTERNIZATION PROCESS: 17TH AND 18TH CENTURY BEŞİKTAŞ FOUNTAINS*

• Expert Art Historian Nur Yağmur Büber** • Assist. Prof. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ***

ABSTRACT

Between the 16th and 19th centuries, the world witnessed shifting borders, wars, treaties, and structural transformations in political, economic, philosophical, literary, and artistic fields. During the reign of Suleiman the Magnificent (1520-1566), the Ottoman Empire lived its golden age, yet by the late 16th century it began to lose strength. The reign of Sultan Ahmed III offered the Empire a chance to closely observe Western social, cultural, and artistic structures, opening the gates to a new era. Especially in the early 18th century, close relations with France shaped this process. Beginning with the Tulip Era, Rococo and Baroque styles influenced Ottoman art and continued thereafter. Among the important architectural types reflecting this transformation are fountains, which combined Ottoman function with European aesthetics. This study uses a methodological approach to trace the evolution of 11 fountains built in the 17th and 18th centuries from Classical Ottoman Art to the Westernization Period. While early 18th-century examples display Classical and Tu-

* This study has received financial support from Atatürk University Scientific Research Projects (BAP) Coordination Unit with the project code "SYL-2022-10768".

This article was produced by Nur Yağmur Büber from her unpublished master's thesis titled "Ottoman Period Fountains in the Beşiktaş District of Istanbul" at the Atatürk University Institute of Social Sciences, Department of Art History, with the investment of Asst. Dr. Zerrin Köşklü.

** Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Art History, Department of Turkish-Islamic Arts, nuryagmurbbr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1437-3214

*** Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Art History, Department of Turkish-Islamic Arts, z.kosklu@atauni.edu.tr, ORCID: 0009-0005-7364-5752

lip Era characteristics, those built later reflect Rococo and Baroque styles. The use of stone and brick, along with ornate craftsmanship, enhanced the visual impact of the facades, making the fountains significant indicators of artistic and cultural transformation.

Keywords: Ottoman, Westernization, Beşiktaş, Fountain, Style.

1. GİRİŞ

Çeşmeler, canlıların yaşamını sürdürülebilmesi için gerekli olan suyun bulunmadığı bölgelere ulaştırılması maksadıyla inşa edilen su tesisleri arasında önemli bir yapı tipini oluşturmaktadır. Tarihi süreçte suya duyulan gereksinimle inşa ettirilen çeşmeler zamanla ait olduğu dönemlerin mimari ve üslup anlayışlarını yansıtan önemli yapılar arasında yerini almıştır. Daha önceki medeniyetlerde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da su ve su yapılarının inşası önemsenmiş, bu yapılar şehircilik anlayışında külliyele- rin-yapıların- sokak dokularının önemli cephe veya köşelerine, odak nokta olarak mey- danlara estetik bir değer katmıştır. Politik, ekonomik ve sosyal gücün mimari yansıması olarak çeşmelerin vakfedilmesinde hayır ve dua ile anılma arzusu da vardır. Osmanlı çeşmeleri sadece işlevsel bir mimari yapıt değil, bunun etrafında gelişen kültürün ve sosyal yaşamın da bir parçası olmuştur (Kara Pilehvarian, 2002: 427-251).

Osmanlı çeşme mimarisini en iyi yansıtan donatılar yapısal yenilikleri ve dönemin sa- natsal vizyonuna uygun gelişim gösteren süslemeleriyle başkent İstanbul çeşmeleridir. Biçim, malzeme ve üslup açısından dönemsel değişimleri izlenen İstanbul çeşmeleri- nin klasik anlatısı suyun depolandığı hazne, genellikle sivri kemerli bir niş içerisinde bulunan ayna taşı, bu taşın üzerinde yer alan kitabe, suyun aktığı tekne ve teknenin iki tarafındaki dinlenme sekileri üzerine kurgulanmıştır. Çoğunluğu klasik sadeliğiyle öne çıkan bu dönem çeşmelerinin cephe tasarımlarında bezemeli olanlar rozet, palmet, rumi, mukarnas gibi motifler ile kartuşlar içerisinde yer alan kitabeleriyle dikkat çeker- ler. Genellikle duvara bitişik tek yüzlü olan çeşmelerin bir külliyeinin parçası olarak kö- şelere yerleştirilen örnekleri de mevcuttur. İstanbul'da 1485 tarihli Davut Paşa Çeşmesi, bağımlı, tek yüzlü sivri kemerli niş içerisine yerleştirilen lüle, su teknesi ve dinlenme sekileri ile dönemin en erken tarihli klasik örneklerinden birini temsil eder. Klasik üs- lupta Eyüp Semiz Ali Paşa Çeşmesi (1558) iki cepheli köşe çeşmesi, Üsküdar Darüssaade Ağası Mehmet Ağa Çeşmesi (1586) üç cepheli çeşmelerin estetik yansılarındandır (Urfa- lıoğlu, 2015: 468-481; Kara Pilehvarian, 2002: 427-251; Sarıdikmen, 2018: 204).

16. yüzyılın karakteristik özelliklerini 17. yüzyılda devam ettiren İstanbul çeşmeleri 18. yüzyıl Lale Devri ile birlikte başlayan ve sonrasında Rokoko-Barok üsluplarla devam eden bir değişim sürecine girmiştir. Bu çalışma 17. yüzyıl Klasik Osmanlı mimarisinden kopmaların yaşandığı dönem ile 18. yüzyıl Batılılaşma Devri üsluplarına evrilen süre- cin Beşiktaş çeşmeleri üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanmıştır. Bu doğrultuda, başlangıçta Batılı üslupların 17. ve 18. yüzyıl çeşmeleri üzerindeki etkisiyle ilgili genel tespitler yapılmış, daha sonra Beşiktaş ilçesi örnekleri detaylandırılarak öne çıkarılmış- tır. Söz konusu Rokoko ve Barok üslupların Osmanlı sanat ortamına çeşmeler aracılı- ğıyla nasıl nüfuz ettiği, Beşiktaş çeşmelerinin tipolojik özellikleri (plan, konum, kaynak

durumları), mimari elemanların biçimseli ve süslemelerindeki Batılı etkiler belirlenerek, Osmanlı çeşme mimarisinin 17. ve 18. yüzyıl arasında geçirdiği değişim analiz edilmiştir.

2. 17. VE 18. YÜZYIL OSMANLI ÇEŞMELERİNDE ÜSLUP ANLAYIŞI

16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, ticari ve ekonomik alanlarda güçlü olduğu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) Afrika, Asya ve Avrupa'da sınırlarını genişleterek toprak bütünlüğü ile zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu süreçte Osmanlı'nın diğer devletlerle olan münasebetleri hakimiyeti altına giren bölgelerde farklı kültürlerin mimari ve sanatlarını tanımasına imkan sağlamıştır. 17. yüzyılla birlikte Osmanlı'nın değişen koşulları Karlofça Antlaşması'nın (1699) ağır şartları, devletin güç kaybetmeye başladığının en somut göstergesidir (Timur, 1985: 141). Osmanlı coğrafyasında yaşanan bu değişimlere paralel olarak Avrupa toplumunda gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları, Rönesans'ın yansılar, Fransız Devrimi ve reform hareketlerinin 19. yüzyıla kadar çeşitli alanlarda yarattığı sarsıcı değişimler diğer ülkelere de sirayet ederek yönünü küresel bir hareketliliğe çevirmiştir (Halıcı ve Yurttaş, 2022: 4-5; Halıcı, 2024: 303). 17. ve 20. yüzyıl aralığı Batı Avrupa'da ortaya çıkan sanat akımlarının uluslararası düzeyde temel alındığı ve bu üslupların bölgesel tarzda yorumlanarak yeni bir boyuta evrildiği bir süreçtir. Bu dönemin dikkat çeken girişimleri arasında Osmanlı toplumuna İbrahim Müteferrika'nın matbaayı tanıtmayı (Akbulut, 2002: 922) ile Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve Nişli Mehmet Ağa gibi elçilerin Avrupa başkentlerine görevlendirilmesi olmuştur (Halıcı, 2020: 581).

Avrupa ile temasın arttığı ve bu temasla birlikte gelen değişim rüzgarı Lale Devrinde başlar. Osmanlı Sanatına 1718-1730 yıllarında üslupsal bir değişim getiren bu süreç Pasarofça Antlaşması (1718) neticesinde etkisini belirgin olarak hissettirir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin elçilik göreviyle başlayan Sultan III. Ahmet ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın girişimleriyle Lale Devrinde gelişim gösteren sanat faaliyetlerinde Fransa odaklı bir etkileşim söz konusudur. Batıya ilginin arttığı Lale Devri yılları Osmanlı coğrafyasına alışlagelmişin dışında yeni bir bakış açısı da getirmiştir (Arel, 1975: 21; Yenişehirlioğlu, 1993: 58; Özcan, 2003: 82). Bu dönemde Klasik Osmanlı külliye anlayışından farklı medrese, dershane- mescit, türbe, sebil, çeşme gibi yapı fonksiyonları ile oluşturulan küçük külliyeler yapılmaya başlanmıştır (Köşklü, 2025: 331). Dönemin külliye anlayışında cepheleri sivri kemerlerle belirlenen tek yüzlü köşe ya da duvar çeşmeleri klasik dönem etkilidir (Urfalıoğlu, 2015: 473). 18. yüzyılın başlarında Batılılaşma sürecine geçiş evresindeki Lale Devri ile birlikte diğer yapı tiplerinden sıyrılarak anıtsal

görünümlü meydan çeşmeleri ortaya çıkar. Bu devirde bir arayış içerisinde olan devletin mimari ve sanat alanındaki değişimleri öncelikli kolay uygulanabilir olan çeşme ve sebille gibi küçük yapılarda toplum beğenisine sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Avrupa sokaklarında kentsel alan peyzajının havuzlu heykellerle tanımlanan örneklerinde izlenir (Geyik, 2025: 707). Başkent İstanbul yansılarında çeşmeler, bu etkileşimle şehrin kamuya açık alanlarında odak noktası olarak belirlenmiş, ancak plan, mimari ve bezemelerinde yeni kurgular daha temkinli bir yaklaşımla yorumlanmıştır (Atak, 2018: 61). Aslında 17. yüzyılda çeşme cephelerine yayılmaya başlayan bezemenin Lale Devrinde tüm yüzeyi kaplayarak mimariyle bütünleştiği görülür (Kara Pilehvarian, 2002: 248). Osmanlı Sanatında mimari ile bezeme arasındaki denge Lale Devri özelinde gösterişli tasarımlarla sınırlarını zorlamıştır. Lale Devri çeşmelerinin anıtsal ölçekteki yapısal vizyonunda bezemesi, en az mimarisi kadar dikkat çekicidir. Dekor yoğunluğu yüksek olan çeşmelerde mermer ve taş işçiliği öne çıkarılmış, altın yaldızlı işlemler cephelerde görsel etkiyi arttıran unsurlar olmuştur. Bu dönemde çeşme cephelerinde yer alan motifler kabartılarak zeminden fırlar ve natüralist bir tavır sergiler. Çeşme yüzeylerine öncelikle gülbezek, palmet, lotus, rumi, kıvrım dal ve hatai gibi Türk Sanatının temel bileşenleriyle oluşturulan klasik motifler uygulanmıştır. Bununla birlikte karanfil, lale, üzüm, elma, gül ve süsen gibi doğadan ilham alınan çiçek ve meyvelerin tabak veya vazo içerisindeki sunumları da cephelere itinayla işlenmiştir (Aytaçoğlu, 1993: 117-119). Çeşmelerin mimari kurgusunda köşegenlerin sütunce yardımıyla ya da pahlandırılarak yumuşatıldığı, kornişlerin palmet veya mukarnas dizileriyle hareketlendirildiği, kemer, ayna taşı ve kitabe çevrelerinin ise tezyinat ile parçalanarak yüzey algısını ayırma fikri gündemdedir. Yarım daire formundaki kemerlerinin iç dolgusuna istiridye motifinin yerleştirildiği tasarım dönemin çeşmelerinde bir diğer unsur olarak belirir. İstanbul'da inşa edilen Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (1710), III. Ahmet Çeşmesi (1728), Tophane Çeşmesi (1732) ve Bereketzade Çeşmesi (1732) gerek konumu gerekse mimari ve tezyinatıyla bu dönemin sanat anlayışını yansıtan örnekler arasında sayılabilir. Bu dönem 1730 yılında Patrona Halil İsyanıyla gerçekleşen iç ayaklanmalar, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın ölümü ve III. Ahmet'in tahttan indirilmesiyle sona erer (Eyice, 2014: 285).

Osmanlı coğrafyasında Lale Devri yılları yaşanırken Avrupa ülkeleri din, felsefe, eğitim, bilim, sanat vb. alanlardaki ilerlemelerle her geçen gün değişim gösteren bir aydınlanma dönemi içerisindeydi. 1517 yılında Martin Luther'in düşüncelerini toplumda ses getirecek düzeyde beyan etmesiyle Protestanlık mezhebinin temeli atılmış, bu yaklaşım devrin Katolik kiliselerine karşı dinsel bir reformun başlamasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu gelişme beraberinde Batı Avrupa yönetimine karşı toplumsal ve siyasi düzeni

sarsan bir hareketi de başlatmıştır (Parlak, 2022: 7-49). Rönesans'ın hümanist yaklaşımıyla aklın ve hür iradenin temellendirildiği prensibin özgürlükçü yapısına bir tepki olarak Katolik kilisesi ve kraliyet yönetiminin verdiği karşılık somut olarak sanata yansımıştır (Germaner, 1997: 194-195). Bu bağlamda İtalya'da doğan Barok, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bilhassa Fransa, Latin Amerika ve Katolik Avrupa coğrafyasında hissedilen bir tepkinin sanatsal yansımasıdır (Yetkin, 1977: 9; Conti, 1997: 3; Zencirkıran ve Berkli, 2022: 776). Rönesans'ın kökeninde insanla evren arasındaki ilişkinin esas alındığı görüş devrin sanat yapıtlarına simetri, denge ve uyumu getirir. Barok ise temelini yaratıcısının gücüne indirgeyerek özünü realist bir bakış açısından alır. İnsan doğasındaki güzellik, çirkinlik, üzüntü, mutluluk ya da korku gibi sezgilerden esinlenerek yaşamın kaynağını kavramsal ölçeğe indirgeyen bir tutum benimser. Temelini Katolik kiliseleri ve kraliyet yönetiminden alarak Rönesans'a karşı aykırılıkla gelen cüretkârlığın verdiği güçle Barok dönemde büyük ölçekli kiliselerin inşası artar ve yapılarda oval ya da eliptik hatlar uygulanır. Mimari yapıların cephelerinde grotesk, büst ya da figüratif heykeller yoğunluk kazanır, sütun, plastr, kemer ve nişler zeminde girinti-çıkıntı yaparak bölünmeler oluşturur. Bu etki yapıların yapısal düzeninde dramatik bir etki yaratarak hareketlilik meydana getirir. Baroğun mimariye bağlı bezemeleri form itibarıyla abartılıdır ve cepheden taşınılıdır. Motif repertuarında yüksek kabartmalı rölyefler, köşe kavisleri C-S eğrileriyle yumuşatılan madalyon ve kartuşlar vardır. Kompozisyonların detaylarında akant ana motif olarak öne çıkar (Halıcı, 2022b: 32-41). Gerçek doğasından soyut bir görünüme kavuşan bu motifin ana damarından çıkan çok kollu yapraklarındaki şişkin volümler ile yoğunlaştırılmış yapısı akanta hacimli bir görüntü verir. Motifin yüzeyden fırlayarak öne doğru salınan tepe yaprağındaki kıvrımlarda verilen dolgunluk Baroğun asimetrik ve coşkulu yapısıyla uyum içerisindedir (Duran ve Geyik, 2025: 19-20.). İtalya'daki sanatkârlar tarafından çeşmelerin mimari kurgusu ve tezyinatına da aksettirilen Barok etkiler Roma'da 1732-62 yılında inşa edilen Trevi Çeşmesi (Üçyol-Aşk Çeşmesi) ile önemli bir örneğini verir (Köşklük Kaya, 2011: 44).

17. yüzyılın sonlarına doğru Barok üslubun sanata yansıyan kasvetli atmosferi ve karmaşık ruhuna bir tepki olarak Fransa'da doğan Rokoko, 18. yüzyılın başlarında tam manasıyla kendini gösterir (Halıcı ve Yurttaş, 2022: 14). Fransız yönetimi, devrin aristokrat kesiminin sanata olan destekleriyle dayanağını estetik ve güzellik algısından alan bu üslubun temel prensibindeki dekorasyon unsurunda düz yapılı ince uzun eğriseller, bu eğrisellerle meydana getirilen çerçeveler, kartuşlar ve madalyonlar cephelerde alan içinde alan yaratma olgusunu sunarak çok katmanlı yüzeyler oluşturur. C-S kıvrımlı eğriseller, inci/boncuk dizileri, istiridye kabukları ve yaprak dilimleri estetik biçimde süzülerek kıvrılan akant çeşitliliği bu üslubun motif repertuarında dikkat çeken ayrıntılardandır.

Lale Devri'nde klasik sanatın aşinalığıyla birlikte yaşanan yenilikçi çözümler Osmanlı Devleti'ni Batılılaşma etkili bir ortama hazırlamıştır. Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Osmanlı dış diplomasisindeki politik ortam ve kapitülasyonlar ile birlikte gelen siyasi yakınlıklar 1740'ta batıya eğilimin tam manasıyla gerçekleştiği bir zaman dilimini temsil eder (Cezar, 1995: 50; Halıcı, 2020: 588). Söz konusu bu durum Osmanlı Sanatında Baroğun geriden takip edildiği ve Rokokoyla eş zamanlı ilerlemesiyle gerçekleşen eklektik bir sanat ortamı doğurmuştur.

Dönem içerisinde başkent İstanbul'da inşa edilen çeşmelerin mimari ve tezyinatına yansıtılan bu yeni üslupların izleri 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bezeme yönünden Baroğun 19. yüzyılın başlarındaki uygulamalarında Rokokoya yenik düşerek stilistik yönü daha ağır basan bir kalıba büründüğü ve Ampir üslup seçmeciliğinde devam ettiği görülür (Halıcı, 2022a: 266). Değişimin yaşandığı 18. yüzyıl çeşmelerinin sanatsal ruhunda hem Baroğun coşkuyla gelen gücü hem de Rokokonun cephelerdeki zarif görüntüsü hissedilir. Avrupa'nın aksine Osmanlı Baroğunun çeşme cephelerini parçalayarak ışık-gölge etkisinde verilen hareketliliğinde bir denge söz konusudur. Klasik Osmanlı mimarisi ve sanatının orantılarıyla temellendirilen anlayışı, bu yeni üslubu kendi içerisinde disipline ederek çözümlediği gözlemlenir. Çeşme cephelerinde kırılan duvarlar, dalgalı hatlar, eğrisel hareketler, abartılı kıvrımlar, kat kat silmeler ve kavisli devam eden korniş tasarımlarındaki hareket gücü Baroğun enerjisini yansıtır, Rokoko'nun ise cephelerde eğrisel uzantılar, ince hatlar, iç içe geçmiş ya da üst üste yerleştirilmiş formlarla çeşmelerin yapısal vizyonunu bozarak Baroğa destek verir (Köşklü ve Büber, 2024: 29). Çeşmelerin bezeme repertuarına yansıyan inci/boncuk/yumurta dizileri, dişli yaprak sırtları, kısa bağlantı çubukları, deniz kabuğu, püskül, kartuş, çerçeve, C-S kıvrımlı eğriseller ve bu eğrisellerden bükülen volütler ya da salınarak yapraklarını etrafa saçan akantın Rokoko ve Barok ile karakterize olmuş yeni formları cephelere zenginlik katar (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 9-78). Bu yeniliklerin belirgin ilk örnekleri Mehmet Emin Ağa Sebili-Çeşmesi (1740)'nin cephe düzeni ve tezyinatında (Arel, 1975: 51) yanı sıra Saadeddin Efendi Çeşmesi (1740) ve Nuru Osmaniye Çeşmesi (1755)'nde görmek mümkündür.

3. 17. VE 18.YÜZYIL BEŞİKTAŞ ÇEŞMELERİ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma devri yıllarına geçişin yaşandığı etkiler İstanbul'da Beşiktaş ilçesindeki çeşmeler üzerinde belirginleşir (Büber, 2025: 35-121). Bu çalışma kapsamında incelenen 11 çeşmenin en erken tarihli örneklerinden 2'si 17. yüzyılda, 6'sı 18. yüzyılda yaptırılmıştır. Çeşmelerdeki kitabelerin içeriklerinden 7 inşa, 1 onarım ve 1

çeşmenin ise hem inşa hem de onarım metnine yer verildiği görülmektedir. Mehmet Sadık Çeşmesi'nin eski fotoğraf ve yayınlarda günümüze ulaşmayan inşa kitabesinden 1783 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Egemen, 1993: 781). İncelenen çeşmelerin 3 tanesi kitabesizdir. Bu yapıların plan, mimari, malzeme ve süslemelerinden yola çıkılarak Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi 18. yüzyılın ilk yarısına, Amber Ağa Çeşmesi ve Maşuklar Yokuşu Sokak Çeşmesi 18. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. 17. ve 18. yüzyıl Beşiktaş çeşmelerinin tarihi ve banii bilgileri (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Adı	Tarihi		Bani
	İnşa	Onarım	
Abbasğa Çeşmesi	1669	-	Abbas Ağa
Köprülü Hemşire Çeşmesi	1683	-	Fazıl Ahmet Paşa
Amber Ağa Çeşmesi	-	1808	Onarım: Amber Ağa
Süleyman Ağa Çeşmesi	1704	1839	İnşa: Süleyman Ağa
Hibetullah Hanım Çeşmesi	1723	-	Kethuda Mehmet Paşa
Mehmet Sadık Çeşmesi	1783	-	Mustafa Oğlu Mehmet Sadık
Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi	1789	-	Abdülkerim Hüseyin Efendi
III. Selim Han Çeşmesi	1790	-	28. Osmanlı padişahı
İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	1790	-	İzzet Mehmet Paşa
Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	-	-	Bilinmiyor
Maşuklar Yokuşu Sokak Çeşmesi	-	-	Bilinmiyor

3.1. Çeşmelerin Tipolojisi

Beşiktaş çeşmeleri bu çalışma kapsamında konumları, kaynak durumları ve cephe düzenleri açısından incelenmiştir (*Çeşmeler hakkında tipolojik sınıflandırma için bkz.* Ödekan, 1992: 281-286; Önge, 1997: 11; Acar, 2018: 163-179). Bu bağlamda konum itibarıyla Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723) ve Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789) bağımsız tipte, incelenen 9 çeşme cami, maksem, sokak ya da bahçe duvarıyla fiziken bitişik nizamdadır. Bu örneklerden Abbas Ağa Çeşmesi (1669) ve Süleyman Ağa Çeşmesi (1704) camilerinin inşasından birkaç yıl sonra camilerini de çevreleyen avlu duvarlarının dış cephelerine bağımlı olarak yaptırılmıştır. Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) Tezkereci Osman Efendi Cami'nin güney cephesinin alt katındaki köşede yapıyla birlikte fevkani düzende bağımlıdır ve bahsi geçen camiyle eş zamanlı inşa ettirilmiştir. İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791) İzzetebat Köşküne ait maksemin sokağa bakan köşe duvarındadır ve maksem ile aynı zamanda yapıldığı düşünülmektedir. Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu) çukur çeşme tipinin Beşiktaş ilçesindeki tek temsilcisidir. Konum itibarıyla zemin seviyesinin altında kalan bu çeşme sokak duvarlarıyla iki yandan sınırlanan bağımlı bir tipi yansıtmaktadır. Bu çeşme stiline benzerlerine İstanbul Laleli'deki Çukur Çeşme'de (Egemen, 1993: 244), Eskişehir Odunpazarı'ndaki Dere Cami Çeşmesi'nde (1801?) (Altınsapan ve Gerengi, 2017: 4) ve Hatay Şenköy Meydanı Çukur Çeşme'de (1823) (Temiz ve Özkan, 2022: 910) rastlanmaktadır. Semtteki Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk

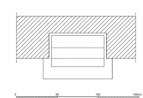
yarısı), Mehmet Sadık Çeşmesi (1783), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve Maşuklar Yokuşu Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu) zamanla sokak duvarları ya da merdivenlerle kısmi olarak bitişik nizamda konumlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Çeşmelerin konumlarına göre dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

BAĞIMLI ÇEŞMELER						BAĞIMSIZ ÇEŞMELER
Cami			Maksem			
						
Abbas Ağa Çeşmesi	Süleyman Ağa Çeşmesi	Köprülü Hemşire Çeşmesi	İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	Hibetullah Hanım Çeşmesi		
Sokak- Bahçe Duvarı						
	Amber Ağa Çeşmesi	Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	Mehmet Sadık Çeşmesi	Maşuklar Yokuşu Çeşmesi	Selim Han Çeşmesi	Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi

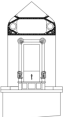
Kaynağından gelen suyun çeşmelerde muhafaza edilme durumuna göre düzenlenen kullanım şekilleri hazneli ve haznesiz olmak üzere 2 farklı sistemde yapısal bir etki oluşturmaktadır. Suyun çeşme bünyesinde depolanması amacıyla yapılan hazneler incelenen 9 örnekte mevcuttur. Çeşme hazneleri 2 tipte ele alınmıştır. Abbas Ağa Çeşmesi (1669), Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723), Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı), Mehmet Sadık Çeşmesi (1783), Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve Maşuklar Yokuşu Çeşmesi'nin (18. yy. sonu) hazneleri kare planlıdır ve en çok rastlanan bu hazne tipinin gövdesi kübik yapıdadır. Bu tip depolu çeşmelerin Osmanlı döneminde hemen her yüzyılda inşa edilen örnekleri arasında İstanbul'daki III. Ahmet Çeşmesi (1728) (Aslanapa, 2016: 304), Baba-Oğul Çeşmesi (1844) (Özgen, 2011: 78) ve Anadolu'da ise Çanakkale Lapseki Şerife Ayşe Hatun Çeşmesi (1768) (Uysal, 2013: 164-165), Kilis Ayıönü Çeşmesi (1807) (Dündar, 1999: 500) sıralanabilir. Beşiktaş'taki çeşmeler arasında haznenin "L" planlı olarak tasarlandığı Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) yalnızca bu örnekte belirlenen farklı bir uygulamadır. İlçede suyun lüle veya musluklarından doğrudan aktığı haznesiz yapılar ise Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu) ve Süleyman Ağa Çeşmesi (1704)'dir (Tablo 3). Çeşmelerde suyun kendi bünyesinde depolanmadığı bu tip örnekler Bursa Hacılar Çeşmesi'nde (1466) (Çetinkaya, 2012: 173), İstanbul Bostancı Çatal Çeşmesi'nde (1550) (Kara Prehvarian, Urfalıoğlu, Yazıcıoğlu, 2004: 42), Kocaeli Canfeda Hatun Çeşmesi'nde (XVI. yy.) (Gökler, 2017: 2122), İstanbul Abdülmecid Han (Bezmialem Valide Sultan) Çeşmesi'nde (1845) (Koçyiğit, 2018: 89) ve Kırşehir Tekke Çeşmesi'nde (XIX. yy.) (Tay, 2011: 210) rastlanır.

Tablo 3. Çeşmelerin kaynak durumuna göre dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

HAZNELİ ÇEŞMELER			HAZNESİZ ÇEŞMELER
Kare Planlı			L Planlı
 Abbas Ağa Çeşmesi	 III. Selim Han Çeşmesi	 Mehmet Sadık Çeşmesi	 Köprülü Hemşire Çeşmesi (İBB)
 Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	 Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi	 Maşuklar Yokuşu Çeşmesi	 Amber Ağa Çeşmesi
			 Süleyman Ağa Çeşmesi

Çeşmelerde lülenin bulunduğu ana cephelerin düzeninde 2 tip görülmektedir. Abbas Ağa Çeşmesi (1669), Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683), Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu), Süleyman Ağa Çeşmesi (1839), Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723), Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı), Mehmet Sadık Çeşmesi (1783), Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi'nde (1791) lüle yapıların yalnızca bir cephesine yerleştirilmiştir (Tablo 4). Bu düzende inşa edilen çeşmelerin benzerleri İstanbul Divanyolu Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (1744-45) (Tay, 2015: 32), Kocaeli Gebze Hoca Ali Çeşmesi (1659) (Yavuzylmaz, 2013: 591), Nevşehir Ürgüp Karağandere Çeşmesi (XIX. yy. ilk yarısı) (Sevim, 2015: 107) ve Burdur Harım Sokak Çeşmesi'nde (XIX. yy.) (Bozcu, 2013: 152) görülmektedir. Çalışmada incelenen yapılardan günümüze harap vaziyette ulaşan Maşuklar Yokuşu Çeşmesi (18. yy. sonu)'nde ise haznenin kuzey ve güney cephesinde yer alan nişler ile yüzeydeki izlerden çeşmeye ait lülelerin iki cepheye yerleştirildiği düşünülmektedir (Tablo 4). Bu tip tasarıma sahip Balıkesir Manyas Cumhuriyet Köyü Çeşmesi (1885) (Işıkdogan, 2013: 190), İstanbul Cambazoglu Sokak Abdülmecid Han Çeşmesi (1842) (Zafer, 2022: 166) ve Uşak Cincim Çeşmesi (1898-99) (Durman, 2014: 166) Anadolu'daki örneklerden yalnızca bazılarıdır.

Tablo 4. Çeşmelerin cephe sayısına göre dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

TEK CEPHELİ ÇEŞMELER					İKİ CEPHELİ ÇEŞMELER
	Abbas Ağa Çeşmesi	Köprülü Hemşire Çeşmesi	III. Selim Han Çeşmesi	İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	
					
	Süleyman Ağa Çeşmesi	Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi		Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	Maşuklar Yokuşu Çeşmesi

3.2. Mimari Elemanları

Beşiktaş ilçesindeki çeşmeleri oluşturan yapısal elemanlar tepelik, korniş, sütunce, plastr, kemer, ayna taşı, tas nişi/askısı, su teknesi ve dinlenme sekisidir. Çeşmelerdeki mimari elemanların yapısal ve bezemesel biçimlenişindeki etki esas alındığında üslupsal değişimin izleri Klasik Etkili Elemanlar (Osmanlı Klasik-Lale Devri) ve Batı Etkili Elemanlar (Barok- Rokoko) olmak üzere 2 aşamada değerlendirilmiştir.

İncelenen yapılarda tepelik yalnızca Abbas Ağa Çeşmesi (1669)'dedir. Üçgen alınlıklı dikdörtgen taş bloktan yapılan tepelik, çeşme cephesinin saçak hattı üzerine yerleştirilmiştir. Tepelik, 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Klasik mimarisinin Batılılaşma sürecine evrilmesiyle birlikte gelişen çeşme cephelerindeki yenilik arayışlarının Lale Devri'ndeki bir denemesidir (Tablo 5). Bu tepelik uygulamasının sonraki yıllarda İstanbul'da inşa edilen Yoğurtçu (Yoğurtçu Park) Çeşmesi (1811), Hafız İsa Ağa (Gazanfer Ağa) Çeşmesi (1822), Sineperver Valide Sultan Çeşmesi (1825), Selim Paşa (İkizli) Çeşmesi (1828), Kadıköy II. Mahmud Çeşmesi (1831) ve Sultan Abdülaziz Çeşmesi'nin (1861) (Kesmez, 2025: 37, 147, 175, 183, 194, 421) tasarımlarında olduğu gibi geliştirilerek uygulandığı gözlenmektedir. Çalışmada incelenen çeşme cephelerindeki saçak korniş ile belirlendiği 3 örnek vardır. Kornişler form olarak 2 tip gösterir. Mukarnas ve palmet motifiyle ritmik dizi oluşturularak dizayn edilen korniş Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'ndedir. Bu korniş tasarımı, Lale Devri'nde klasik anlayış seçmeciliğiyle devam eden yenilik arayışlarının çeşme cephesine yansıyan görsel etkili güzel bir örneğidir (Tablo 5). İncelenen iki yapının saçak hattı profillerle nihayetlenmiştir. III. Selim Han Çeşmesi (1790)'ndeki yatay kademeli profillerle belirlenen korniş ile İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791)'nde üst üste silmelerle vurgulanan girintili ve çıkıntılı korniş hattı Barok dinamizminin yansılarındandır (Tablo 5). İstanbul'daki Dülgerzade Çeşmesi (1780), Ebubekir Ağa Çeşmesi (1793), Bilal Ağa Çeşmesi (1796) ve Mihrişah Valide Sultan Sebili

Çeşmesi'nin (1795) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 25, 27) Anadolu'da ise İzmir Mirkelamoğlu Hanı Çeşmesi'nin (XVIII. yy.) (Geyik, 2007: 316) cephe tasarımları bu tip kornişlerle belirlenen örneklerden bazılarıdır.

Tablo 5. Tepelik ve korniş analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ ELEMANLAR (Osmanlı Klasik-Lale Devri)	TEPELİK	KLASİK ETKİLİ ELEMANLAR (Osmanlı Klasik- Lale Devri)	KORNİŞ
	 Abbas Ağa Çeşmesi	BATİ ETKİLİ ELEMANLAR (Barok)	 Hibetullah Hanım Çeşmesi III. Selim Han Çeşmesi İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi

İlçedeki Hibetullah Hanım Çeşmesi'nin (1723) cephesinin kum saati formundaki kaide üzerine oturan ve aynı stildeki başlıkla son bulan sütunceleri iki yanı sınırlandırmaktadır. Osmanlı mimarisindeki klasik görünümüyle ele alınan bu sütunce örnekleri Lale Devri'ndeki çeşme cephelerinde uygulanan geleneksel bir uzantıdır. Bunun yanı sıra incelenen 3 çeşmenin cephesi iki yanda Batı etkili plastrlarla belirlenmiştir. Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789)'nin plastr kaidesi Barok üslup etkisiyle şişkin, dolgun ve hacimli bir görünümündedir. Kaide üzerinden yükselen gövde dikey yivler ile hareketlenirken plastr başlığı Rokoko biçimseliyle uçları iki yana kıvrılan volütlerle nihayetlenmiştir. III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791)'nde yüzeyden taşıntı yapan plastrlar Rokoko etkilidir. Ayrıca İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi'nde başlık yüzeyinin amorf ayrıntılara bölünmesi de bu etkiyle dikkat çekicidir (Tablo 6).

Tablo 6. Sütunce ve plastrın analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

SÜTUNCE		PLASTR		
KLASİK ETKİLİ ELEMANLAR (Osmanlı Klasik-Lale Devri)		BATİ ETKİLİ ELEMANLAR (Barok -Rokoko)		
	Hibetullah Hanım Çeşmesi		Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi	III. Selim Han Çeşmesi
				İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi

Çeşmelerde genellikle tasların konulması için yapılan tas nişi/askısı incelenen 3 örnekte mevcuttur. Cephede sivri kemerli basit niş oluşturularak düzenlenen tas nişleri Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) ve Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu)'nde klasik biçimde ele alınmıştır. Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı)'ndeki kademeli dilimli kemerle belirlenmiş tas nişi devir içerisindeki dekoratif ve yenilikçi arayışların güzel bir yoru-

mudur. Tıpkı tas nişleri gibi çeşmelerde aynı işlevi üstlenen tas askısının bulunduğu tek örnek Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde saptanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. *Tas nişi ve askısının analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).*

KLASİK ETKİLİ ELEMENLER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)			
TAS NİŞİ			TAS ASKISI
			
Köprülü Hemşire Çeşmesi	Amber Ağa Çeşmesi	Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	Hibetullah Hanım Çeşmesi

Çeşme cephelerinde sivri, yarım daire ve dekoratif olmak üzere 3 farklı kemer tipi mevcuttur. Abbas Ağa Çeşmesi (1669), Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) ve Süleyman Ağa Çeşmesi (1704) sivri kemerlidir. Çeşme cephesinde derin bir niş oluşturularak yapılan bu sivri kemerler biçimseliyle Osmanlı Sanatında klasik düzeni yansıtır (Tablo 8). Bu kemer formu İstanbul'daki Hasköy Çeşmesi (1524) (Tanışık, 1945: 14) ve Hasan Ağa Çeşmesi'nde (1649) (Bayfidan, 2018, 231) Anadolu'da ise Erzurum Hacı Dede Ağa Çeşmesi (1868) (Yurttaş, 2010: 198) ve Artvin Çelebi Efendi (Orta Mahalle) Çeşmesi'nde (1783) (Aytekin, 1996: 250) karşımıza çıkar. Çalışmada incelenene 2 yapının kemer formu yarım dairedir. Semtteki bu tip kemer örnekleri biçimsel olarak hem geleneksel hem de Batılı tarzda ele alınmıştır. Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu)'nde kemer, taş ve tuğla dizilimiyle cephede derin niş oluşturarak daha geleneksel bir biçimle ele alınmıştır. Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde kemerin Lale Devri etkisiyle cephede tamamen yüzeyselleştiği ve dönemin modası olan istiridye motifiyle dolgularan tasarımı dikkat çeker (Tablo 8). İstanbul'da Cevri Kalfa Çeşmesi (1819) ve İhsaniye Çeşmesi (1824) (Zafer, 2022: 237), Bursa'da Umur Bey Cami Çeşmesi (1542) (Çetinkaya, 30), Afyon'da Bolvaldin Ağılönü Çeşmesi (1708-09) (Uysal, 1988: 35) yuvarlak kemerin görüldüğü örneklerden yalnızca bazılarıdır. İncelenen çeşme cephelerinde dekoratif kemerler Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791) özelinde belirginleşmektedir. Batılılaşma Devri'nde çeşme cephelerinde görülen yeniliklerden biri Rokoko ve Barok biçimselleriyle cephelerde zarif bir görüntü sergileyen bu kemerlerdir. Kemerlerin C-S kıvrımlı Rokoko eğriselleri, akant motifi ve Barok dinamizmiyle cephelerde iç bükey/dış bükey dalgalanma hareketi sonucu meydana getirilen çeşitlemeleri mevcuttur (Tablo 8). Bu tip kemer tasarımlarının en belirgin örnekleri İstanbul'daki Mehmet Emin Ağa Sebili Çeşmesi (1741), Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi (1745) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 15), Sineperver Valide Sultan Çeşmesi (1780) (Bülbül ve Şenarlan, 2016: 141) ve Zevki Kadın Çeşmesi'nde (XVIII. yy.) (Çeçen, 1992: 134) görülmektedir.

Tablo 8. Kemer çeşitleri ve analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ ELEMENLER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)			
TAS NİŞİ			TAS ASKISI
			
Köprülü Hemşire Çeşmesi	Amber Ağa Çeşmesi	Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	Hibetullah Hanım Çeşmesi

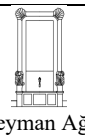
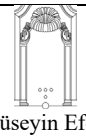
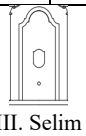
Abbas Ağa Çeşmesi (1669), Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683), Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi'ndeki (1791) tekneler çeşmelerin ana cephelerine yerleştirilmiş ve iki yandan dinlenme sekileriyle sınırlandırılmıştır. Batılılaşma Devri yıllarında klasik stilde yapımı devam eden dikdörtgen kesitli teknelerin incelenen örneklerde gövdesi düz ve bezemesizdir. Oturaklar taş bloktan yapılmış ve sadedir (Tablo 9).

Tablo 9. Su Teknesi ve dinlenme sekisinin analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ ELEMENLER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)					
	Abbas Ağa Çeşmesi	Köprülü Hemşire Çeşmesi	Hibetullah Hanım Çeşmesi	III. Selim Han Çeşmesi	İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi

9 yapının lüle/muslukların yerleştirildiği yüzeylerin çevresi ayna taşlarıyla belirginleştirilmiştir. Abbas Ağa Çeşmesi (1669)'ndeki ayna taşının çevresi silmelerle kuşatılmış, yüzeyi kademeli kaş kemer ve bir rozet yerleştirilerek dekore edilmiştir. Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) ve Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde bu kombinasyona servi motifinin de eklenmesiyle ayna taşındaki motifsel kurgunun dönem içerisinde gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayna taşlarında kemer ve rozet ikililerinin yer aldığı düzenlemeler klasik devir ve sonraki dönem çeşmelerinde gözlemlenir. Lale Devri'nde selvi ağaçlarının da dahil edildiği bu tasarımlar dönemin yaygın uygulamalarındandır. Beşiktaş Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı)'nin ayna taşının dikeyde üç bölümlü değişen görünümüyle birlikte kemer formları ve tas nişi tasarımında Lale Devri'ndeki yenilik arayışları izlenir. İncelenen yapılardan eklektik tutumla şekillenen Mehmet Sadık Çeşmesi (1783), Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789), III. Selim Han Çeşmesi (1790), İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791) ve Süleyman Ağa Çeşmesi (1839)'nin ayna taşlarında kompoze edilen bezemeler Rokoko-Barok etkilidir (Tablo 10).

Tablo 10. Ayna taşlarının analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)					
BATİ ETKİLİ SÜSLEMELER (Rokoko-Barok)					

3.3. Çeşmelerin Süsleme Özellikleri

Çalışma kapsamında incelenen çeşmelerde süsleme 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Lale Devri gözetiminde Klasik Osmanlı Sanatının etkisindedir. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonuna kadar ise Rokoko ve Barok üsluplar hakimdir. Bu noktadan hareketle süslemeler üslup açısından Klasik Etkili Süslemeler (Osmanlı Klasik-Lale Devri) ve Batı Etkili Süslemeler (Rokoko-Barok) olmak üzere 2 ana başlıkta incelenmiştir. Bezemelerin alt başlıkları ise geometrik ve bitkisel olmak üzere 2 alt başlıkta ele alınmıştır.

3.3.1. Klasik Etkili Süslemeler (Osmanlı Klasik-Lale Devri)

3.3.1.1. Geometrik Süslemeler

Beşiktaş çeşmelerinde farklı bezemeleri ile rozetler yaygın bir kullanım alanı gösterir. Gülün üsluplaştırılmış klasik şekli Abbas Ağa (1669)'nde ve Hibetullah Hanım Çeşmelerine (1723) yansıyan Lale Devri tasarımlarındandır. Geometrik bezemeli rozetler ise dilimli, yıldız ve çarkıfelek formları ile çeşitlidir. Abbas Ağa Çeşmesi (1669)'nde dilimli, Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683)'nde yıldız bezemelidir. Rozetlerin dolgusunda daha çok tercih edilen çarkıfelek, Abbas Ağa Çeşmesi (1669), Köprülü Hemşire (1683) ve Süleyman Ağa Çeşmelerinde (1839) görülür. İncelenen yapılardan yalnızca Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde 2 kabara örneği mevcuttur (Tablo 11). Sinop Emir Şehabettin Ağa Çeşmesi (1430) (Büber, 2023: 510), Manisa Pür Nefes Çelebi Çeşmesi (1586) (Uçar, 2009: 50), Çanakkale Bayramiç Dede Çeşmesi (1739-40) (Uysal, 2017: 109), Samsun Ali Bey Çeşmesi (1753-54) (Tokul, 2019: 5), İstanbul Derviş Mehmed Paşa Çeşmesi (1820) (Zafer, 2022: 59), İzmir Hisar Camii Çeşmesi (XIX. yy.) (Geyik, 2007: 342) ve Yahya Efendi Dergâhı Hamidiye Çeşmesi (1906) (Büber, 2023: 515) rozet, gülçe ve kabara motiflerinin görüldüğü örneklerdir.

Tablo 11. Rozet ve kabara çeşitlerinin üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)	ROZET/GÜLÇE					KABARA
	Bitkisel	Gülçe	Abbas Ağa Çeşmesi	Gülçe	Hibetullah Hanım Çeşmesi	
	Geometrik	Çarkıfelek	Abbas Ağa Çeşmesi	Köprülü Hemşire Çeşmesi	Süleyman Ağa Çeşmesi	
	Yıldız		Köprülü Hemşire Çeşmesi	Dilimli	Abbas Ağa Çeşmesi	

Düğüm motifi sadece Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde belirlenmiştir. Çeşme cephesinde yarım daire formundaki kemerlerin tepe noktasında silmelerle oluşturulan düğüm motifi, Osmanlı Klasik Sanatındaki izlerin Lale Devri'ne yansıyan detaylarındandır (Tablo 11). İstanbul Fatih Damad İbrahim (Orta) Çeşme (1720) (Koçyiğit, 2013: 487), Beyoğlu I. Mahmud Han Çeşmesi (1732) (Egemen, 1993: 503-505) ve Bursa Ulu Cami Avlu (Münir Paşa) Çeşmesi'nin (1895) (Çetinkaya, 2012: 190) bezeme kompozisyonunda düğüm motifine rastlanmıştır. Süleyman Ağa Çeşmesi (1839)'ne ait kitabenin çevresini ritmik dizi oluşturan zikzaklar kuşatmaktadır. Osmanlı geometrik süslemelerinde yer alan motifin Lale Devri uygulamalarında daha estetik bir görünüm sergilediği dikkat çekmektedir (Tablo 11). Benzer örnekleri İstanbul Abbas Ağa Çeşmesi (1669) (Çeçener, 2007: 47), Muğla Burgaz Çeşmesi (XVIII. yy.) (Kakız, 2019: 164), Aydın Fatma Hanım Çeşmesi (XVIII. yy.) (Yılmaz, 2016: 305) ve Bingöl Kiğı Bağlarpınar Köyü Çeşmesi'nde (XIX. yy. ilk çeyreği) (Butasım, 2010: 226) bulunmaktadır. Mukarnas dizisi Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde yuvarlak kemerli niş duvarının yüzeyinde tek sıra bordür şeklinde düzenlenmiştir. İncelenen çeşmelerde tek örnekle sınırlı olan mukarnas, Osmanlı klasik mimarisine bağlı bezeme çeşitliliği arasında öne çıkan Batılılaşma Devri'nde ise uygulanmaya devam eden ayrıntılardan biri olmuştur (Tablo 12). Bu süslemenin Osmanlı devri çeşmelerinde hemen her yüzyılda uygulanmaya devam etmiş olup örnekler arasında Elazığ Harput Hasan Alaaddin Bey Çeşmesi (1580-81) (Aktaş, 2009: 284) ve Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi (1732) (Talasoglu, 1998: 168-169) sıralanabilir.

Tablo 12. Düğüm-zikzak-mukarnasın üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)	DÜĞÜM	ZİKZAK	Süleyman Ağa Çeşmesi
			Hibetullah Hanım Çeşmesi

3.3.1.2. Bitkisel Süslemeler

İncelenen çeşmelerde natüralist görünümlü 4 motif tespit edilmiştir. Osmanlı Sanatında uzun soluklu olan bu motiflerin en popüler uygulamaları Lale Devri'nde izlenmektedir. Lale motifi Abbas Ağa Çeşmesi (1669)'nin tepelik yüzeyini iki yanda sınırlamaktadır. Lale motifinin kök, sap, yaprak ve oval formlu kısa kadehli biçimseli Lale Devri'nin yenilikçi denemelerindendir. Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı) ayna taşında vazo içerisinden çıkan gül ve karanfil dal ve yapraklar arasında profilden betimlenmiştir. Yarı natüralist olan gülün yaprakları kapalı, goncanın ise katmerli olarak tatbik edilmiştir. Kaideli bir tabağın içine oturan vazo form itibariyle gövdesi şişkin ve boynu zarif biçimde daralarak uzamaktadır. İncelenen 2 yapının ayna taşı süslemelerinde servi motiflerine yer verilmiştir. Lale Devri arifesinde ve sonrasında ayna taşlarının bezeme repertuarında rozetlerle birlikte servi motifleri gündeme gelir. Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) ayna taşındaki musluğun her iki yanından yükselen servinin aşağıdan yukarıya doğru daralan karakteristik yapısı, çizgisel hatlarla gövdesi belirlenen ağacın Lale Devri'ne evrildiği sürecin habercisidir. Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nin ayna taşında yer alan servi motifi ise Lale Devri'nin geç dönem uygulamalarındandır. Form itibariyle cılız ve kısa bir gövdeden yükselen ağacın yüzeyi ince bir işçilikle detaylandırılmış, aşağıdan yukarıya doğru daralan tepe noktası bükülerek estetik bir görünüm kazandırılmıştır (Tablo 13). Bu motiflerin benzer üslup özellikleri gösteren örnekleri İzmir Kızlarağası Hanı Çeşmesi (1675) (Geyik, 2007: 316), İstanbul Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (1721) (Koçyiğit, 2014: 300), Çanakkale Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1724) (Çaylak, 1997: 41), İstanbul Feyzullah Efendi Çeşmesi (1729) (Gez, 2022: 116-117) ve Bursa Hacılar Çeşmesi'nde (1749) (Çetinkaya, 2012: 174) karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 13. Natüralist üsluplu motif çeşitleri ve üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik- Lale Devri)	L A L E	S E R V İ	K A R A N F İ L
			
	Abbas Ağa Çeşmesi	Köprülü Hemşire Çeşmesi	Hibetullah Hanım Çeşmesi
			
			Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi

Çalışmada Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723) ve Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı)'nde olmak üzere 2 yapıda geleneksel motiflere yer verilmiştir. Osmanlı Sanatının her alanına nüfuz eden palmet, rumi dilimleri, lotus, penç ve kıvrımdallar klasik sanat anlayışını yansıtan başlıca motiflerdendir. İncelenen Lale Devri yapılarında etkisini belirgin şekilde hissettiren bu motifler Batılılaşma döneminde geleneksel motif dağılımını devam ettiren izler barındırır (Tablo 14). Bu süslemelerin İstanbul Bereketzade Çeşmesi

(1732) (Bayfidan, 2018: 228), Kayseri Güney Yukarı Mahalle Çeşmesi (1769) (Gülşen, 2004: 112), İstanbul Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi (1839-40) (Büber, 2023: 566-567) ve Bilecik Kaymakam Çeşmesi'nde (1917) (Parlar, 2015: 107) olduğu gibi Osmanlı devrinde yapılan pek çok çeşmede uygulandığı gözlemlenir.

Tablo 14. Geleneksel motif çeşitleri ve üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

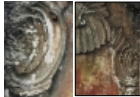
KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)	PALMET- RUMI- KIVRINDAL	Hibetullah Hanım Çeşmesi			Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi	
						
	PENÇ		LOTUS			

3.3.2. Batı Etkili Süslemeler (Rokoko-Barok)

3.3.2.1. Geometrik Süslemeler

Batılılaşma Devri yıllarında Batı etkili C ve S kıvrımlı Rokoko eğriselleri ilçedeki Mehmet Sadık Çeşmesi (1783), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791)'nde tespit edilmiştir. Kompozisyonlarda C ve S şeklindeki bu eğrisellerin tek başına, kıvrımlı uçlarının volütlerle ya da akant yapraklarıyla nihayetlendiği örnekleri mevcuttur. Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789)'ndeki C-S kombinlerinin hacimli yapısı ve Süleyman Ağa Çeşmesi (1839)'ndeki S profilli konsol biçimseliyle Barok tavır sergiler (Tablo 15). C ve S kıvrımlı bu eğrisellerin benzerleri Niğde Nalbantlar Çeşmesi (1758) (Çetinkaya Karafakı, 2023: 63-64), Abdüsselam Çelebi (Seyyid Aziz Bey) Çeşmesi (1795) (Karademir, 2018: 768), İstanbul Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (1797) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 50) ve İzmir Pazaryeri Mahallesi Çeşmesi'nde (XIX. yy.) (Uçar, 2016: 268) görülmektedir.

Tablo 15. C-S kıvrımının üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

BATI ETKİLİ SÜSLEMELER (Rokoko-Barok)					
	İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	Mehmet Sadık Çeşmesi	Hüseyin Efendi Çeşmesi	III. Selim Han Çeşmesi	Süleyman Ağa Çeşmesi

6 çeşmenin kemer ve ayna taşı bezemesel kompozisyonlarında istiridy motifleri belirlenmiştir. Lale Devrinde çeşmelerin yarım daire şeklindeki kemerlerinin dolgusunda yelpaze biçiminde bir merkezden ışınsal dağılımla açılan istiridyenin soyut görünümü

incelenen Hibetullah Hanım Çeşmesi (1723)'nde karşımıza çıkmaktadır. İstiridye motif olarak Rokoko ve Barok üslup eğilimiyle Osmanlı Sanatına girer. İncelenen yapılardan Mehmet Sadık Çeşmesi (1783)'nde parşömen isticaridenin hacmi Barok, Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789), III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791)'nin kemer kilit taşlarında bulunun akantların hemen altında iç bükey-dış bükey kıvrım oluşturarak kabuksu dokuda yerleştirilen isticaridyeler Rokoko etkisinde şekillenmiştir. İstiridyenin kompozisyonlarda diğer bileşenlerinden sıyrılıp tek başına betimlendiği Süleyman Ağa Çeşmesi (1839)'nde de yine Rokoko etkisi hakimdir (Tablo 16). İstanbul'daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (1709) (Aynur ve Karateke, 1995: 116), Taksim I. Mahmud Çeşmesi (1732) (Barışta, 1993: 37), Perüstü Kadın Çeşmesi (1895) (Kara Pilehvarian, Urfalıoğlu, vd., 2004: 192) ve Anadolu'daki Nevşehir Hoca Fıkh Çeşmesi (1708) (Sevim, 2015: 240), İzmir Merkez Kızlarağası Hanı Çeşmesi (XVIII. yy.) (Geyik, 2007: 313; Acar, 2013: 3) isticaridye motifinin görüldüğü örneklerden sadece birkaçıdır.

Tablo 16. İstiridye motifinin üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

KLASİK ETKİLİ SÜSLEMELER (Osmanlı Klasik-Lale Devri)	BATI ETKİLİ SÜSLEMELER (Rokoko-Barok)				
 Hibetullah Hanım Çeşmesi	 Mehmet Sadık Çeşmesi	 III. Selim Han Çeşmesi	 İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	 Hüseyin Efendi Çeşmesi	 Süleyman Ağa Çeşmesi

3.3.2.2. Bitkisel Süslemeler

Çeşmelerin ayna taşları ve dekoratif kemerlerin kilit taşı vurgusunda yer alan akantlar Osmanlı Sanatına Batılılaşma devrinde giren ana motiflerden biridir. Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi (18. yy. ilk yarısı)'nde klasik motiflerin arasında gözlemlenen akant motifi Lale Devrinin Rokoko çizgisine evrilen güzel bir örneğidir. Gerçek doğasından uzaklaşarak kıvrım dallar arasından çıkan akantın asimetrik olarak etrafa savrulan yaprakları ve uçlarındaki dilimli ve kabuksu görüntü Rokoko eğilimli yapısıyla kendini gösterir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rokoko ve Barok akantlar dekoratif kemerlerin kilit taşlarında tepelik olarak, ayna taşlarında ise tek başına veya diğer motifler arasında asimetrik yapısıyla savrulur. C-S kıvrımlarının ve volütlerin uç bölümlerinden ya da sırtlarından çıkan eğrisel salınımlarda da izlenir (Duran ve Geyik, 2025). İncelenen Mehmet Sadık Çeşmesi (1783)'nde akant motiflerinde görülen asimetrik eğriler, yaprak dilimlerinin yüzeyel kabuksu görünümü Rokoko, akantların yaprak ve hacimli görüntüsü Barok etkisiyle eklektik bir anlayışta ele alınmıştır. Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi (1789),

III. Selim Han Çeşmesi (1790) ve İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi (1791)'nde akantlar Rokoko üslubuyla karakterize olmuştur. Abdülkerim Hüseyin Efendi Çeşmesi'ndeki akant motifinin istiridye kabuğu kurgusunda izlenen yaprak uçlarının biçimseliyle belirlenen formu Rokoko etkisindedir. Süleyman Ağa Çeşmesi (1839)'nde ise S kıvrımlı konsolun gövdesi akant motifiyle meydana getirilmiştir. Akantın ana damarının ve yaprak damarlarının belirgin olarak verilmesi, taç yaprakların iç bükey düzenlemesi ile oluşturulan hacim Barok etkilidir (Tablo 17). Akant motifine İstanbul'da inşa edilen Mehmet Emin Ağa Sebili Çeşmesi (1740), Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (1791) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 36-37), Emirgan Hümaşah Hatun Çeşmesi (1782), Kadırga Esmâ Sultan Çeşmesi'nde (1779-1790) (Duran ve Geyik, 2025: 24-25) ve Anadolu'da Ankara Gecik Mescidi Çeşmesi (1891) (İşçen, 2019: 40), Uşak Cincim Çeşmesi (1898-99) (Durman, 2014: 168), İzmir'deki Hisar Cami Avlu Çeşmesi (XIX. yy.) (Geyik, 2007: 342) ve Mirkelam Hanı Çeşmesi'nde (Acar, 2013: 8) rastlanmaktadır.

Tablo 17. Akant motifinin üslupsal analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

AKANT					
BATI ETKİLİ SÜSLEMELER (Rokoko-Barok)					
	İzzet Mehmet Paşa Çeşmesi	Mehmet Sadık Çeşmesi	Hüseyin Efendi Çeşmesi	III. Selim Han Çeşmesi	Yeşil Fıstık Sokak Çeşmesi

4. SONUÇ

18. yüzyıl başlarında Osmanlı Sanatının Lale Devri etkisiyle şekillenen Batılılaşma hareketleri, bilhassa bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı etkili Rokoko ve Barok üsluplarıyla kendini gösterir. Söz konusu bu devirde inşa edilen çeşmelerin 17. yüzyılda Osmanlı mimarisindeki yeni külliye yapılanmasıyla birlikte önem kazanan kimliklerinin Lale Devrinde ön plana çıktığı ve Batı etkileriyle birlikte geçirdiği dönüşüm dikkat çekicidir. Çalışma kapsamında Beşiktaş ilçesinde incelenen 11 çeşmenin bu değişim sürecindeki gösterdiği değişkenlik tespit edilerek bir çıkarım yapılmıştır. Bu doğrultuda çeşmelerin tipolojisi (konum-kaynak durumu-cephe düzeni), mimarisi ve bezeme programında gözlemlenen üslupsal değişimin analizi ile şu verilere ulaşılmıştır;

Çeşmeler konumlarına göre cami, maksem, sokak ve bahçe duvarıyla fiziken bağımlı ya da bağımsız şekilde inşa edilmiştir. Kaynak durumlarına göre suyun çeşme bünyesinde depolandığı ya da deposuz tasarlandığı örnekler mevcuttur. Cephe düzeninde lüle/musluklar çeşmelerin tek ya da iki cephesine/yüzüne birden yerleştirilmiştir. L planlı haznesi

ile Köprülü Hemşire Çeşmesi (1683) İstanbul çeşmeleri için farklı bir örnektir. İlçedeki çukur çeşme tasarımıındaki Amber Ağa Çeşmesi (17. yy. sonu) ise Laleli, Zeyrek ve Sultanahmet'te sınırlı örneklerle temsil edilen uygulamalardandır. 18. yüzyılın başlarında Lale Devriyle birlikte ortaya çıkan anıtsal meydan çeşmeleri Beşiktaş Hibetullah Hanım (1723) ve Hüseyin Efendi (1789) çeşmelerinde benzer kurguları ile izlenmektedir. Buradan hareketle 17. ve 18. yüzyıl Beşiktaş çeşmeleri tipolojik olarak klasik Osmanlı çeşme düzenini Batılılaşma devri yıllarında devam ettiren yapılardır. Çeşme mimarisinde belirli örnekler dışında denemelerin yapıldığı, bunun bir yenilik anlayışı olarak gündeme gelmediği, yalnız farklı ve etkili görünümüleriyle meydan çeşmelerinin dahil olduğu süreçten söz edilebilir.

İncelenen Beşiktaş çeşmelerinin cephelerinde bulunan mimari elemanlar hem klasik hem de Batı etkisini yansıtan unsurlarıyla devir içerisinde gelişim göstermektedir. Bu doğrultuda 17. ve 18. yüzyılda inşa edilen çeşmelerin kemerleri (sivri-yarım daire), taş nişleri (sivri), su tekneleri ve oturakları klasik biçimlerdir. 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Lale Devri etkisinde çeşme cephelerinde gündeme gelen yenilik arayışlarında Abbas Ağa Çeşmesi'ndeki (1669) tepelikte, ayna taşlarının mermer vurgusunda, Hibetullah Hanım Çeşmesi'ndeki (1723) korniş, kemer ve sütuncelerle köşelerin yumuşatıldığı çözümlerinde klasik mimari öğeler belirleyici olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise plastr, korniş ve dekoratif kemer formlarının Rokoko ve Barok üsluplarıyla biçimlendirilen tasarımları öne çıkmaktadır.

17. ve 18. yüzyıl Beşiktaş çeşmelerinin süslemelerinde 18. yüzyılın ilk yarısına kadar rozet, kabara, düğüm, zikzak, mukarnas, rumi, palmet, hatai, lotus gibi geleneksel motif dağılımını yansıtan çeşitliliğinin vazo içerisinden çıkan lale, karanfil, gül ve gonca gibi natüralist üsluplu motiflerle kombinlenerek Lale Devri seçmeciğinde devam ettiği görülmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rokoko ve Barok üslup etkili C-S kıvrımlı eğrisellerin, volütlerin, istiridyenin ve dönem içerisinde popüler bir motif olan akant yapraklarının formları ile kompozite edilen bezemeleri izlenmektedir.

Sonuç olarak, 17. ve 18. yüzyıl Beşiktaş çeşmeleri mimari ve bezeme özellikleriyle inşa edildikleri dönemin sanat anlayışını ve üslup eğilimlerini yansıtan önemli örneklerdir.

KAYNAKLAR

- Acar, T. (2013). Kemeraltı Çarşısı'ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Öğeleri Açısından İrdelenmesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30(1), 2013. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41216/509027>
- Acar, T. (2018). Uşak merkez köylerinde yer alan çeşmelerin tipolojisi üzerine bir değerlendirme. Sanat Tarihi Dergisi, 27(1), 163-179. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/36825/357767>
- Akbulut, M. (2002). İbrahim müteferrika ve ilk türk matbaası. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.) içinde, Türkler ansiklopedisi (ss. 919-926). Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktaş, A. F. (2009). Elazığ ili çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Altınsapan, E., ve Gerengi, A. (2017). Eskişehir odunpazarı mahalle çeşmeleri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 57, 1-20. https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=34901
- Arel, A. (1975). On sekizinci yüzyıl istanbul mimarisinde batılılaşma süreci. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınevi.
- Arseven, C. E. (1954). Türk sanatı tarihi. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aslanapa, O. (2016). Türk sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atak, E. (2018). Osmanlı mimarisinde lale devri üslubu (Anadolu'daki yansımalar). Turkish Studies, 13(10), 57-86. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=21483
- Aynur, H., & Karateke, H. (1995). III. Ahmet devri istanbul çeşmeleri. İstanbul: İBB Yayınları.
- Aytaçoğlu, L. Z. (1993). İstanbul lale devri (1703-1730) mimari bezemesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Barışta, Ö. (1993). İstanbul çeşmeleri (ortaköy damad ibrahim paşa çeşmesi, hacı mehmet ağa çeşmesi, taksim maksemindeki 1. Mahmut çeşmesi). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bayfidan, D. (2018). 19. Yüzyıl beyoğlu çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Bozcu, M. M. (2013). Burdur ilinde türk mimarisi selçuklu, beylikler ve osmanlı eserleri. Burdur: Burdur Ticaret ve Sanayi Odası.

- Butasım, N. (2010). Bingöl'deki mimari eserler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Büber, N. Y. (2023). İstanbul/beşiktaş ilçesindeki osmanlı dönemi çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Bülbül, İ., & Şenarslan, Ç. (2016). Bir medeniyet mirası istanbul çeşmeleri-kültür varlıkları daire başkanlığı koruma uygulama ve denetim müdürlüğü-taş eğitim atölyesi uygulama faaliyetleri. İstanbul: İBB
- Cezar, M. (1995). Sanatta batıya açılış ve osman hamdi. İstanbul: EKAV Yayınları.
- Conti, F. (1997). Barok sanatını tanıyalım. (Çev. Tunç, S.), İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Çaylak, A. (1997). Çanakkale çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çeçen, K. (1992). Taksim ve hamidiye suları. İstanbul: İSKİ
- Çetinkaya Karafakı, F. (2023). Tarihi çeşmeler ve niğde tarihi kent merkezi çeşmeleri üzerine bir araştırma. Eski Türk Araştırmaları Dergisi, 7(1), 50-72. <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/jots/issue/75542/1234650>
- Çetinkaya, E. (2012). Bursa çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Duran, A. ve Geyik, G. (2025). İstanbul örnekleriyle osmanlı batılılaşmasında akant motifinin dönüşümü. Sanat ve Yorum, 45, 18-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatyorum/issue/88059/1460721>
- Durman, A. (2014). Uşak çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Dündar, A. (1999). Kiliste'ki osmanlı dönemi çeşmeleri. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Egemen, A. (1993). İstanbul'un çeşme ve sebilleri. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Eyice, S. (2014). Batı sanat akımlarının değiştirdiği osmanlı dönemi türk sanatı. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.) içinde, Türkler ansiklopedisi "Cumhuriyet" (ss. 284-309). Yeni Türkiye Yayını.
- Germaner, S. (1997). Barok üslup. Ş. Eczacıbaşı, Z. Rona (ed.) içinde, Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi (ss. 194-197). Yem Yayınları.
- Geyik, G. (2007). İzmir su yapıları (çeşme, sebil, şadırvan) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Geyik, G. (2025). Osmanlı çeşme ve sebil mimarisi. A. Yavuzylmaz ve E. Kolay (Ed.), Osmanlı sanatı ve mimarisi içinde (1. baskı, ss. 701-716). Akademisyen Kitabevi.
- Gez, C. P. (2022). Türk mimarisinde selvi ağacı motifi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Gökler, B. M. (2017). Kocaeli çeşmelerinde batı etkili süslemeler. Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu, 3, 2097-2127.
- Gülşen, N. (2004). Kayseri develi ilçesi'ndeki türk mimari devri eserleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Halıcı, E. (2020). XVIII-XX. yüzyılda osmanlı sanat ortamı. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (69), 577-628. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ata-unitaed/issue/57707/821989>
- Halıcı, E. (2022a). Nakşidil valide sultan türbesi'nin süsleme programı ve üslup özellikleri. Sanat Tarihi Dergisi, 31(1), 263-295. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/71232/981195>
- Halıcı, E. (2022b). Osmanlı başkentlerinde xviii-xx. yüzyıl türbelerinde kalemişi süslemeler [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Halıcı, E., ve Yurttaş, H. (2022). Barok-rokoko üsluplarının mimari süslemedeki gücü. Anasay, (19), 3-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anasay/issue/68728/1056325>
- İşıkakdoğan, A. (2013). Balıkesir çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- İşçen, İ. Y. (2019). Osmanlı dönemi'nde ankara'nın mahalle çeşmeleri. Ankara: Cadde Anafartalar Kuyumcuları Yayınları.
- Kakız, Y. (2019). Muğla çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Kara Pilehvarian, N. (2002). Osmanlı çeşme mimarisi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.) içinde, Türkler ansiklopedisi (ss. 247-251). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kara Pilehvarian, N., & Urfalıoğlu, N., & Yazıcıoğlu, L. (2004). Osmanlı başkenti İstanbul'da çeşmeler. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Karademir, M. (2018). İstanbul-küçükçekmece abdüsselam çelebi çeşmeleri. Turkish Studies, 13(26), 757-774. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14538>
- Kesmez, T. (2025). İstanbul çeşmeleri (1808-1876): cephe tasarımları ve süsleme özellikleri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.

- Koçyiğit, F. (2013). Lale devri istanbul çeşmeleri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Koçyiğit, F. (2014). Lale devri çeşmelerinin karakteristik özellikleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 291-326. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.609>
- Koçyiğit, F. (2018). Bir güç temsili olarak tanzimat dönemi çeşmeleri bir güç temsili olarak tanzimat dönemi çeşmeleri. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 5(12), 81-106. <https://doi.org/10.17822/omad.2018.101>
- Köşklü, Z. (2025). 17. ve 18. yüzyıl osmanlı medreseleri. A. Yavuzylmaz ve E. Kolay (Ed.), Osmanlı sanatı ve mimarisi içinde (1. baskı, ss. 329-348). Akademisyen Kitabevi.
- Köşklü, Z. ve Büber, N. Y. (2024). İstanbul/maçka'da bir osmanlı mirası: I. mahmud han çeşmesi. H. Özkan, S. Çiğdem ve A. Duran (Ed.), Sanat kültür ve tarih kültür yazıları içinde (ss. 27-44). İksad Yayınevi. <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2024/12/SANAT-KULTUR-VE-TARİH-YAZILARI.pdf>
- Köşklük Kaya, N. (2011). İtalya'daki köprü ve çeşme yapılarının türkiyedeki benzerlerinin korunması açısından irdelenmesi. II. Su Yapıları Sempozyumu, 43-49. https://eskisakarya.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16926_05_15.pdf
- Ödekan, A. (1992). Kentiçi çeşme tasarımında tipolojik çözümleme. H. Abbasoğlu ve O. Belli (Ed.), Semavi Eyice'ye armağanı: istanbul yazıları içinde (1. Baskı, ss. 281-297), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınevi.
- Önge, Y. (1997). Türk mimarisinde selçuklu ve osmanlı dönemlerinde su yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Özcan, A. (2003). Lale devri. Kolektif (ed.) içinde, TDV islam ansiklopedisi (ss. 81-84). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Özgen, H. (2011). Kadıköy çeşmeleri. İstanbul: Kadıköy Belediyesi.
- Parlak, A. (2022). Protestan reformunun meydana gelmesinde etkili olan toplumsal, siyasi ve ekonomik faktörler. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (56), 7-49. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/73877/1115368>
- Parlar, S. (2015). Söğüt'teki osmanlı eserlerinin bezeme unsurları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Sarıdikmen, G. (2018). Mimari, süsleme ve kitabelerine göre istanbul çeşmelerinin dönemsel özellikleri. Z Dergisi Kültür-Sanat-Şehir Mevsimlik Tematik Dergi Güz 2017/2 Su ve Şifa, 2, 200-211. <https://www.zdergisi.istanbul/makale/mimari-susleme-ve-kitabelerine-gore-istanbul-cesmelerinin-donemsel-ozellikleri-105>
- Sevim, A. (2015). Nevşehir ve ilçelerindeki çeşme mimarisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Sevinçtav Kanlıçay, S. (2010). Barok-rokoko yorumlu 18. yüzyıl istanbul çeşmelerinde kompozisyon, motif ve terimler (1740-1797) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Talasoğlu, A. (1998). Hekimoğlu ali paşa çeşmesi. A. Özcan (ed.) içinde, Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi (ss. 168-169). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanışık, İ. H. (1945). İstanbul çeşmeleri ıı. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Tay, L. (2011). Kırşehir çeşmeleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 204-211. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/adyusbd/issue/1397/16507>
- Tay, L. (2015). Hacı beşir ağa'nın inşa ettirdiği çeşmeler. Akdeniz Sanat Dergisi, 8(16), 12-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27663/291618>
- Temiz, F. M., ve Özkan, S. (2022). Hatay kuseyr yaylası kırsalında çeşmeler, Mimarlık Ve Yaşam Dergisi, 7 (3), 901-950. <https://dergipark.org.tr/en/pub/my/article/1144960>
- Timur, T. (1985). Osmanlı ve batılılaşma. M. Belge, F. Aral (ed.) içinde, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi (ss. 139-142). İletişim Yayınları.
- Tokul, Ö. (2019). Samsun – bafra'da bulunan 18.-20. Yüzyıl çeşmeleri ve bu çeşmelerin koruma problemleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Uçar, A. (2016). İzmir konutlarında çeşme. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 38, 251-274. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/23719/252646>
- Uçar, H. (2009). Manisa çeşmeleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Aytekin, O. (1996). Artvin'deki mimari eserler ı [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Urfalıoğlu, N. (2015). İstanbul'un çeşme ve sebilleri. C. Yılmaz, F. Emecen, Y. Uğur, T. Başoğlu, C. Çakır, M. İpşirli (ed.) içinde, Antik çağ'dan xxı. yüzyıla büyük istanbul tarihi ansiklopedisi (ss. 468-481). İBB Kültür A.Ş./İSAM.

- Uysal, A. O. (1988). Bolvadinde bir lale devri eseri: ağılönü çeşmesi. Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 32(1-2), 33-55. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66753/1043779>
- Uysal, A. O. (2013). Osmanlı devrinde lapseki ve mimarlık eserleri. Sanat Tarihi Dergisi, 22 (2), 149-187. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16537/172658>
- Uysal, A. O. (2017). Çanakkale’de lüle devri yapıları. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, 19(30), 51-120.
- Yavuzylmaz, A. (2013). Gebze çeşmeleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(25), 577-593. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/gebze-emeler.pdf>
- Yenişehirlilioğlu, F. (1993). Sanatta osmanlı imparatorluğu fransa etkileşimi, osman hamdi bey ve dönemi sempozyumu kitabı. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Yetkin, S. K. (1977). Barok sanat. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yılmaz, M. (2016). Söke bağarası ve akçakaya köyü çeşmeleri. İSTEM, 28, 275-305. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/27942/296982>
- Yurttaş, H. (2010). Hacı dede ağa çeşmesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 5, 193-198. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2567/33072>
- Zafer, N. (2022). Ampir üslubun osmanlı çeşme mimarisine yansıması: istanbul örnekleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Zencirkıran, A. ve Berkli, Y. (2022). Barok sanatının xvii. yüzyıl osmanlı kumaş sanatına etkileri ve benzer yönleri. Sanat Tarihi Dergisi, 31(1), 773-795. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/71232/1079159>